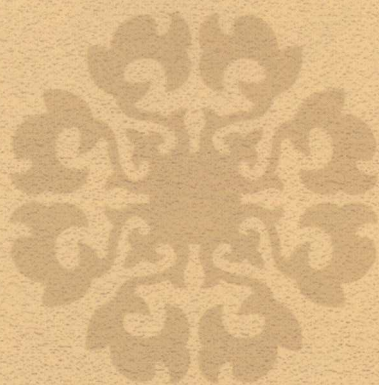

قوجىكەن شوتاي ۇلى

ئبارى دە وسى جەردە وتكەن

شىنجاڭ خالىق باسپاسى

قوجىكەن شوتاي ۇلى

بارى دە وسى جەردە وتكەن

شىنجاڭ خالىق باسپاسى

۲۰۰۹ ۋەرمىجى

图书在版编目(CIP)数据

春光：哈萨克文/ 霍吉肯著 — 乌鲁木齐：新疆人民出版社，2009.1

ISBN 978 — 7 — 228 — 12246 — 2

I . 春 ... II . 霍 ... III . 诗歌 — 作品集 — 中国 — 当代 — 哈萨克文
(中国少数民族语言) IV . I227

中国版本图书馆 CIP 数据核子 (2009) 第 009685 号

责任编辑：丽扎

责任校对：古丽娜孜

封面设计：夏提克

春光 (哈萨克文)

霍吉肯 著

新疆人民出版社出版

(乌鲁木齐市解放南路 348 号 邮政编码：830001)

新疆新华书店发行

新疆八百印务有限公司印刷

850 × 1168 毫米 32 开本 5.875 印张

2009 年 3 月第 1 版 2009 年 3 月第 1 次印刷

印数：1 — 2000

ISBN 978 — 7 — 228 — 12246 — 2 定价：12.00 元

جاۋاپتى رەداكتور: لىزا اقمەتقازى قىزى
جاۋاپتى كوررەكتور: گۈلناز ماران قىزى
مۇقاپاسىن كورگەمدەگەن: شاتتىق اغسا

‘بارى دە وسى جەردە وتكەن

*

شىنجاڭ خالىق باسپاسى باستىردى
(‘ۈرمىجى قالاسى وڭتۇستىك اراتتىق كوشەسى 348 - اۋلا)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتاپ دۇكەنىنەن تاراتىلدى
شىنجاڭ باباي باسپا شەكتى سەرىكتىگىندە باسىلدى
فورمات 1/32 1168 × 850 ، 5.875 باسپا تاباق

2009 - جىل ، ناۋرىز ، 1 - باسپاسى

2009 - جىل ، ناۋرىز ، 1 - باسلىۋى

تىراجى: 1 — 2000

ISBN 978 — 7 — 228 — 12246 — 2

باعاسى: 12.00 يۋان

زامانداس لەبىزى

(العى ءسوز ورنىنا)

ادام پەندەسىنىڭ غۇمىرى قىسقا ەكەنى جۇرتقا ايان. ءبىز كەيدە ءجۇز جاساعان جاندارغا قىزىغا قاراپ، سولاردى ۇزاق جاساعان دەپ تامسانامىز. ءبىراق، سول ءجۇز جىل دا تۇتاس تارىخ كەرۋەنى جونىنەن العاندا قاس قاعىم عانا ءسات. ال، ەكىنىڭ ءبىرى ەگىزدىڭ سىڭارى ءجۇز جاسقا كەلە بەرمەيدى. ولاي بولسا جۇزگە جەتپەگەن جاستى نە دەيمىز؟ ءس جۇزىندە، ادامنىڭ غۇمىرى جاسپەن ولشەنبەيدى. ءوزى ولسە دە ونەگەسى ولمەگەن، باسقان قادامىنان ءز قالدىرىپ، ۇرپاقتان - ۇرپاققا جالعاسىپ بۇگىنگە جەتكەن ۇللاردى قىسقا غۇمىر كوردىڭ دەپ كىنالاۋ قىانات. تالعى بىرەۋلەر اسارىن اساپ، جاسارىن جاساپ جۇزگە جەتپ نەمەسە اسىپ كەتىپ جاتادى. سولاردىڭ ەستە قالپ ەرتەڭگە جەتكەنى قانشالىق؟ مىنە، وسى سالىستىرمانىڭ وزىنەن - اق ادام غۇمىرىن جاسپەن، ءپانى دۇنيەدە جاساعان ۋاقتىپەن ولشەۋدىڭ لايىقتى مەستىگىن اڭعارامىز.

الدىمدا اياقتالماعان مىنا «ءبارى دە وسى جەردە وتكەن» اتتى كىتاپتىڭ اۋتورى وزىمە تانىس، كۈنى كەشە لعا دوس، اق كوڭىل ساپتاس بولغان قوجىكەن شوتاي ۇلى قاشان دا وتكەن سولڭ وكىنىپ، كەتكەن سولڭ بەكىنەتىن پەندەشلىگىمىز قالمايدى - اۋ تەگى. سول ادەتتىمىزبەن بىرگە جۇرگەن كۈندەردىڭ قادىرىنە ءوز كەزىندە جەتە الماي، ەندى مىنە سالىمنا ەسكە الىپ، مارقۇمنىڭ باسىپ وتكەن نەزدەرىنە كوز سالىپ وتىرمىن.

ادام پەندەسىنىڭ ومىردەن الار ورنى، ءوز ورتاسىنا كورسەتەر نىپالى تۈرلىشە بولاتىندىعى تابيعي ءس. ولاي بولسا، ولاردىڭ ارتىندا قالدىرار ءزى دە ءار ءتۈرلى بولماق. اسىرەسە، ازامات باسىنىڭ قادىر - قۇرمەتى

ونىڭ ئامانساپ - مارتەبەسىنىدە مەس، قايتا باسقان قادامىنان ئىز قالدۇرۇپ، تۇغان جەر، تۇسقان خالىقى ئۇشش تۈككەن تەر، سىڭىرگەن ھەببەگىمەن ئانا ولشەندى. مەن، قۇچىكەن شوتاي ۇلى بارغان جەر، باسقان مەكەندە ازاماتتىق بۇرۇشش ئىبرۇيەمەن وتەگەن ئايۇلى ۇل، اقش ازامات. ونىڭ قۇعامدىق قىزمەتتى قۇلشش سىتەپ، قاراپايىم قالپىمەن تۇغان خالىقى ئۇشش قۇسقان ۇلەسى تايىدىڭ دالاسىندا، قۇس شىڭگىلىدىڭ سالاسىندا كۇنى بۇگىن مەنمۇندالايىدى.

ول 1967 - جىل قاڭتاردان 1984 - جىلغا دەيىن شىڭگىل ئۇداننىڭ مال شارۋاشلىق مەكەمەسى، جايلىم پونكىتى، مال دارىگەرلىك پونكىتى جانە ئۇداندىق ئىلىم - تەحنىكا كومىتەتى سىياقتى ورىنداردان ئكىمىشلىك مىندەتتەر وتەدى. ونىڭ ئوز كاسىبىن قىزۇ ئسۇيىپ، ومىردەن ۇيرەنىپ، وزگەلەردى ۇلگى تۇتۇپ تىنباي ىلگەرى باسقان يىگىلىكتى قادامى جۇرگەن جەرىنە قۇت بولۇپ دارىپ، وشپەس ئىز قالدۇرۇپ وتىردى. ال، ونىڭ اق كوڭىل ادالدىغى، بۇقاراما جاناسقىش قاراپايىم قاجىرلىلىغى ئوز ورتاسىن باۋراپ ۇيىمنىڭ سەنىمىنە، خالىقتىڭ قۇلداۋىنا بولەدى. 1984 - جىلى ماۋسىمدا شىڭگىل ئۇداندىق خالىق وكىلدەر قۇرۇلتايىندا جۇرت ئسەنىمىنە بولەنگەن ول تولۇق داۋىسپەن ئۇدان ئكىمى بولۇپ سايلاندى. بۇل ونىڭ ئومىر ساپارىنداعى اسا ماڭىزدى كەزەڭگى ەدى. كۇنى كەشە قاراپايىم مالشى وتباسىندا دۇنيەگە كەلپ، بالەن بالالىغىن جۇقشلىقپەن وتكىزگەن ول ازات زاماننىڭ ئپەشسىندە ەرچەتپ، تايىدىڭ العاشقى تۇپتاعى زىيالىلارنى قاتارىندا قۇعامدىق قىزمەتكە ارالاسىپ، ۇيىمنىڭ تارىيەسى، خالىقتىڭ قۇلداۋىندا ماڭىزدى مىندەت ارقالادى. شىڭگىل ئۇدانى سىندى شالعاي، شەگارا، كەدەي ئۇداننىڭ بەت - بەينەسىن وزگەرتپ، خالىق بۇقاراسىنىڭ تۇرمىس ورەسىن جوعارىلاتۇ جولىندا وزىندە بارىن ايلان جوق. ئۇل - قىستاق رەفورماسىن جۇرگىزۇ، شەتكە ەسك اشۇ سىياقتى تىڭ جۇمىستاردا باستاماشى ئارى قۇلدۇۋشى بولۇپ، كۇپتەگەن ماسەلەلەردە جۇرەكتىلىك سىتەپ جۇكتىڭ ئۇرىن كوتەردى. ئىغارلى ازاماتتىڭ

المدى قىزمەتىنە ءدان ريزا بولعان شىڭگىل اۋدانىنداعى ءار ۇلت حالقى قوجىكەندى ءۇرتىس ءۇش كەزەك اۋدان اكىمدىگىنە سايلاپ سەنمىن ايگىلەدى. جۇرت سەنىمى سەلگە كەتكەن جوق. ول اكىم بولسۇپ ۇكىمەت قىزمەتىن باستارغان مەزگىلدە شىڭگىل اۋدانىنىڭ سان - سالالى جۇمىستارى نىڭ دامۋىغا قول جەتكىزدى.

1992 - جىلى قاڭتاردا قوجىكەن جولداس ءۇيىمنىڭ ورنالاستىرۋىمەن التاي قالاسىنا اۋىسىپ كەلدى. مەن سودان باستاپ ونىمەن ارالاسىپ بىرگە قىزمەت سىتەدىم. «جاقسىنىڭ جاتتى جوق» دەگەن راس ەكەن. اۋەلگى مەكەنى التاي قالاسى بولغانىمەن، كەيىن وقۇ جانە قىزمەت جاعدايىمەن ءور التايدا بولعان ول التاي قالاسىنداعى كادىرلارمەن، بۇقارامەن تەز تانىسىپ، تىعىز ارالاسىپ كەتتى. مۇنداعى جۇرتنىڭ كۆبى ونىڭ وزىنەن بۇرىن ونەرىمەن حالىقتىق بويلاۋى قويۇ، تەرەڭ سەزىم، شىنايى سۇيىسپەنشىلىكتەن تۇعان تاماشا اندەرىمەن تانىس ەدى. اسىرەسە، ونىڭ شىڭگىل اۋدانىندا تامىر تارتىپ، ەل جۇرتقا بالداي سىڭگەن ملحابباتپەن جىرلانغان «وسكەن ەل»، «تۇعان جەر» دەگەن اندەرى السى - جۇققا تەز تارالغان.

ەندى مىناۋ اياقتالماي قالغان «بارى دە وسى جەردە وتكەن» اتتى اياقتالماي قالغان ارماندى كىتابىن وقى وتىرىپ قوجىكەن اعانىڭ تاعى ءبىر داڭعايىر تالانتىن بايقاعانداي بولامىز. مۇندا، ازات زامان، ابزال قوعامدىق ءۇزىم اياسىندا ءوسىپ - جەتىلگەن از ۇلت زىيالىلارنىڭ وپرازى بەيىنەلەنگەن. ءبىر قىرىنان قاراساق، بۇل قوجىكەن شوتاي ۇلىنىڭ عۇمىرنامالىق ەسسەسى دەپ ايتۇعا بولادى. شىعارمادالى يەنيا عىلمى دامۇ. مۇندا، كوركەم ادەببەتتەن عىلمى يەنيا توعىستىرىلىپ، وقىرمان قاۋىمعا تاماشا تارىبەلىك جانە ەستەتيكالىق سەزىم باعىشتايدى. اقىن جاندى ازاماتنىڭ سوڭعى كەزدە جازعان:

«مەنىڭ دە بار بورىشىم.

قارىزدارمىن حالقىما.

ئىزدەنەيىن سول ءۇشىن،

بىز قالسىن دەپ ارتىما.
باسەكە قۇغان كوك بەلدە،
ۋاقتىن تىن، وتكەرمە.
قالمايىن ارتقى وتكەلدە،
شۋاعىن ءداۋىر توككەندە.
جالت قاراتقان عالامدى،
نە جەتسىن وسى كوكتەمگە.
جىرلايىن نۇرلى زاماندى،

باقىتقا قولىم جەتكەندە.» دەپ قاربالاس قوعامدىق قىزمەتتەن قولى
بوساپ، زەينەتكەر بولغان شاعىندا، بولدىم - تولدىم دەمەي، ەلىنە
سىڭىرگەن ەڭبەگى مەن قوعامعا قوسقان ۇلەسىن بۇلداماي، تەلى دا
حالىققا قارىزدار ەكەننەن ەسكەرىپ، كۈلەمدى تۈەرچەستۋولسىق ەڭبەككە
قۇلىشنا كىرىسكەن كەمەل شاعىندا، مەيرىمسىز اجال الدى - ارتىنا
قاراتپاي، تۇعان حالقىنا، ادال جار، اياۋلى بالالارىنا «قوش!» دەۋگە
ۇلگىرتىپەي پانىدەن باقىعا اتتاندى. ءىبراق، اقىن اعا ايتارىن ەرتە ايتىپ،
اماناتىن ەرتە تاپسىرىپ كەتپىتى. ونىڭ «وسكەن ەل» دەگەن ءان
سوزىندە:

«وسكەن ەل، ورتاڭ بازار، كوڭىل سىنباس،
بۇل تىرلىك اقپا جۇلدىز قولدا تۇرماس.
جاس داۋرەن قايتا اينالىپ موينى بۇرماس،
ايتا ءجۈر وسى ءانىمدى قۇربى - قۇرداس» دەيدى.
يا، ءوزى ولسە دە ءسوزى ولمەگەن، ونەگەسى قالعان جاقسىنىڭ
ءبىر بەلگىسى وسىنداي - اق بولار.
توپىرەلەڭ تورقا بولسىن اياۋلى اعا!

قابىدەش ءجانابىل

2008 - جىل، تامىز. التاي

مازمۇنى

1	زامانداس لەبىزى (العى ءسوز ورنىنا)
1	كوكتەمدە
18	قات - قاباتتا
46	جولدا
66	قاربالاستا
103	شۋاقتا

اڭگىمەلەرى مەن دىسسەسى

133	قۇسبەگى ءالمقان (دەرەكتى اڭگىمە)
145	مۇسا مەرگەن (تارىخىي حيكايات)
158	كوڭىل كوكتەمى (ەسسە)

كوكتەمدە

اينالاسى ات شاپتىرىم اۋماقتى يەلەپ جاتقان كۈنە سەيلدىڭ شىنە
ورنالاسقان «بىرىنشى تامىز اۋىل شارۋاشلىق مەكتەبىنە» التىن كۈن
ساۋلەسىن جومارتتىقپەن توگىپ تۇراتىن، ول كەزدە بۇل مەكتەپ اتىنا - زاتى
ساي جوعارى ءبىلىم وردالارىنىڭ ءبىرى سانالۋشى ەدى. اۋىل -
شارۋاشلىق، مال شارۋاشلىق، سۇ قۇرىلىسى، ورمانشىلىق،
مەھنەتسىزاتىيا فاكۇلتەتتەرى بولەك - بولەك ورنالاسقان، ءار فاكۇلتەتتىڭ
ءوز الدىنا وقتۇ عىماراتتارى، تاجىرىيە الاڭى، كىتاپخانىسى، وقۇشلار
جاتاى مەن سەمىيالار اۋلاسىندا تۇراتىن. ورتا دا ۇلكەن كلۇب جانە دەنە
تارىيە الاڭى بولۇشى ەدى. مەكتەپ ءىشى جەمسى - جىدەك اعاشتار جانە
گۈلدىكتەرمەن كومەكەرىلىپ، جاز كەزىنىدە وسى مەكتەپتەن جايلاۋ
بەينەسىن كورگەندەي كوڭىل كۈيدە بولۇشى ەدىك. كوپ ۇلتتان قۇرالعان
كوكورىم جاستار ءبىلىم ورداسىندا بولاشاق ءۇشىن قانات قاعۇدىڭ
قامىندا جۇرۇشى ەدى. جاستىقتىڭ سىمۋولىنداى جادىراعان وسى التىن
ۇيادا ۋاقت ساعاىپەن مەمسى، مىنۇتپەن ەسەپتەلەتنىن قارىبالاس كۈندەردى
وتكىزىپ جاتقان وقۇشلار دا، وقۇدان باسقا ۋايىم - قايعى بولماۋشى
ەدى. اسىرەسە، مەكتەپ ءبىتىرۋ الدىندا تۇرعان ءبىزدىڭ كلاس ءۇشىن انا
مەكتەپ بۇرىنعىدان دا قادىرلى، سىتىق سەزىلەتنىن، ساباق ارالىعىنداى
بىرنەشە مىنۇتتىق دەمالىسقا شىعا قالعان ساتتەردە، مەكتەبىمىزدەن،
ساباقتارىمىزدان اجىراپ قوعامنىڭ قاي بۇرىشىنا اتتانار ەكەنىمىز دەپ
اڭگىمەلەيتىنىمىز.

جەكسەنبەلەردە بىرەر كۈن ءجۇرۈپ قايتا كورسەكەن دە
شۇرقىراسىپ تابىساتىنىمىز. اسىرەسە، قىزدار ءبىر - بىرىنە جابىسىپ
قۇشاقىتاسىپ كەزىگەتنىن، وقۇشلار شىنىدە باۋىرمال وتكەن تاتۋلىققا،
ۇستازدارىمىزعا دەگەن قۇرمەتىمىز قوسىلعاندا، مەكتەپ بىتىرۋگە تايالعان

سايىن، وقۇشلار كەشىرىمىشلى، بەرەكەلى، باۋىرمال، اق جارقىن، تاتۇ - ءاتاتى بولسپ، تەك وقۇدان ناتىجە جاراتۇدى عانا ماقسات ەتەتىن، مەكتەپ بىتىرەتىن جىلعى مەملەكەتتىك ەمتىقان، جازاتىن دىسسەرتسيا، قوعامدىق تەكسەرۋ، پراكتىكالىق قورىتىندى بارلىعى دا وسى ءبىر جىلعا قاباتتاسىپ ورنالاسقانىدىقتان، مەكتەپ بىتىرەتىن وقۇشلار تىم قاربالاس ەدى. كۈندىزگى ۋاقىتتا ەمتىحان النانتىن ساباقتارعا ازىرلىك كورسپ، كەشتەردە كلاستاردا كوللەكتىۋ تالقى نەمسە ءدارىس داينىنداۋعا وتىراتىنبىز. كەي - كەشتەردە ارناۋلى مۇعالىمدەر كەلىپ بۇرىن ءوتىلىپ اياقتالغان ساباقتاردان ءتۈيىندى لەكسيا جاساپ بەرەتىن. كلاسىمىزدىڭ ۇيرەنۋ باستىعى اسقار ساباقتاسىمىز ونداي لەكسيا وتكەن كۈندەردە، مۇعالىممەن قاربالاسىپ، لەكسيا وتىلەتىن ۋاقىت جانە باسقالاتى دايىندىقتى وقۇشلارعا ۇقتىرىپ قوياتىن. بۇگىنگى كەشتە گەنەتىكا ساباعىنان لەكسيا جاسالاتىندىعى وقۇشلارعا قاربالاندىرىلغان سوڭ، قاعاز - قالامدارىمىزدى ازىرلەپ كلاسقا ادەتتەگىندەن بىرنەشە مىنۇت بۇرىن كەلىپ وتىردىق، گەنەتىكا وقۇلىعى بىزدەن بۇرىنقى كلاستارعا وتىلمەگەن ساباق. ءبىزدىڭ وقۇ جوسپارىمىز بىشىندە دە بۇل ساباققا سىن كوزقاراسىپەن قاراپ، وقىلاتىن وقۇلىقتار قاتارىنا جازىلغان، بۇل ساباقتى بىزگە پروفەسسور قامىت مۇعالىم ءوتۋشى ەدى. ءبيازى دا، كىشى پەيىل، بايىپتى، مەيىرىمدى وسى ۇستاز وقۇشلار ورتاسىندا جوعارى ابىرويعا يە بولاتىن، شەشەن سويلەپ، ويىن تۇجىرىمداپ ۇقتىراتىن، عىلمى ورەسى جورعارى بولعاندىقتان وسىنداي مۇعالىمدەر ءدارىس وتكەن سىلعاتتاردا، بارلىق وقۇشى تارتىپكە ەرەكشە كوڭىل بولەتىن، ءتىپتى، تىنىشىسىز، كۈلەكەش اتانغان وقۇشلاردا ارتىق - اۋىس قىمىلمەن شۇعىلدانبايتىن. مۇعالىم كلاسقا كىرگەندە ءتارتىپ بويىنشا بارلىعىمىز ورنىمىزدان تۇرىپ قۇرمەت ءبىلدىرىپ، مۇعالىمنىڭ رۇقساتىمەن ورنىمىزعا قايتا وتىرعان سوڭ، كلاس ءشى ءبىر ءسات تىم - تىرس، جىم - جىرت بولا قالاتىن.

— ساباقتاستار وقىتۋ جوسپارى كولەمىندە وتىلۋگە ءتىستى ساباق ءوتىلىپ، ەمتىحاندا النىپ اياقتايدى، كلاستاعى بارلىق وقۇشلاردىڭ

بۇل دارىستەن ۇلگىرىمى دە تولىق بولدى، سولاي دا، سىزدەر جاقىندا پىراكتىككە اتتانغالى وتىرسىزدار ساباقتاستاردىڭ كەيىر نەگىزگى تۈيىندەردەگى تۈسىنىڭ بىر كەلىكى بولماغاندىن ەسكەرە وتىرىپ، كەيىر ماسەلەلەردى سىزدەرمەن ورتاق تالقىلاپ كورۋدى ويلاستىرىپ، بۈگىنگى لەكسىيانى ۇيىمداستىردىق، قوعامدىق پىراكتىكا مەن بۇدان سوڭىقى قىزمەت بارىسىندا، دەربەس زەرتتەۋ جۇرگىزۋلەرىڭىزگە ازدا بولسا پايداسى تىسە دەگەن ۇمىتتەمىن، ءناسىل دەگەن نە؟ مەتىس قانداي ۇىمداردى قامتىدى؟ كۈلدەنەڭ شاتىستىرۋ نەمەسە قان تۇراقتاندىرۋ اتاۋ نەلەرگە قولدانىلادى؟ بۇل گەنەتياكا سابىلىدىلى ماڭىزدى ماسەلەلەرگە جاتادى، ونىڭ بەرى جاعىندا، وتكەن كەيىر عالمىداردىڭ كوزقاراسىندا دا بەلگىلى پارىقتار ءومىرسۈرگەن ەكەن، ماسەلەن مەندەل، مورگان اعىمىندىلى عالمىدار اتالىق پەن انالىقتىڭ قاسىيەتىنىڭ ۇرپاققا قالۋىنىڭ نەگىزگى سەبەبىن تۇما قاسىيەتتەن قارايدى دا وعان كەلەتكا ىشىندەگى گەننىڭ وزگەرىسى نەگىز بولادى، — دەپ كەلدى. ال، مىشۋرىن كوزقاراسىن جاقتايتىن عالمىدار ادامنىڭ ماقساتى تالداۋى مەن كلىماتتىق ورتانىڭ تالداۋى نەگىز بولادى دا گەننىڭ وزگەرىسى سوعان باعىنىشتى تۇردە وزگەرىپ وتىرادى دەپ قارايدى. سىزدەردىڭ دە الدىنقى رەت ەمتىحان كەزىندە كوزقاراستارىڭ بىر كەلىكى بولمادى، سىزدەر جوعارىداي ەكى ءتۈرلى عىلمى اعىم جونىندە ءوز كوزقاراستارىڭىزدى قايتالاپ ورتالما قويىپ كورسەڭىزدەر، وقۇشىلاردىڭ بۇل ماسەلەلەردى ايقىنداپ الۋىنا پايداسى تىەر دەگەن ويدامىن، — قايسى ساباقتاس ءوز ويىن ورتالما قويدى، — دەپ بۇل ماسەلەنى ويلانۋعا تاستادى، اسقار قول كوتەرىپ، مۇعالىمنىڭ رۇقساتىمەن ورنىنان تۇرغان سولڭ، — اتالىق پەن انالىق قاسىيەتتىڭ ۇرپاققا جالعاسۋىندا گەنمەن، حروموسومانىڭ قاسىيەتىنىڭ تۇراقتىلىعى نەگىز بولادى. ال، كلىماتتىق تالداۋمەن ادامنىڭ ماقساتى تالداۋى سىرتقى سەبەپكە جاتانىدىقتان قوسىمشا رول اتقارادى دەپ قارايمىن، — دەدى.

— باسقا قايسى ساباقتاس تا ۇقساماعان كوزقاراس بار؟ — دەگەندە

گۈلمىرا قول كوتەرىپ ورنىنان تۇردى. بۇل وقۇشىدا كلاس بىشىندە وزات وقۇشىنىڭ بىرى ەدى، سەمبىلىك تاڭسالاردا ەندى دە اسقاق ۇنەن جاقسى ايتاتىن، وجەت، وتكىر قىز، كىمىدى رەتتى كىيىپ، ەوزىن اسقاق ۇستايىتىن. كۈلگەندە داۋىستاپ قاتتى كۈلەتىندىكتەن مىسقىلغا بەيىم وقۇشلار وعان «سارى قوڭىرا» دەپ جاناما ات قويىپ شاقىراتىن، بۇلاي اتاۋعا العاشىندا شامدانىپ، وكپەلەپ جۇرگەنمەن كەيىندەي كەلە ەزىلىسىز ايتىلعان ازىلگە ادەتەنىپ كەتكەن.

— مەنىڭ ۇعۇشىدا كلىماتتىق تالداۋ مەن ادامنىڭ ماقساتتى تالداۋى نەگىزگى ورنىندا تۇرادى دەپ ويلايمىن، بىرەۋى ەت، بىرەۋى تەرى، بىرەۋەر ەجۇن، ەندى بىرەۋەرى ەلتىرى ۇشش ادامزات ۇزاق زاماننان بەرى، قوي تۇلىگىن تاڭداپ وسىرگەندىكتەن قازىرگى دۇنيەدە قويدىڭ كوپ ەتۈرلى تۇقىمى بارلىققا كەلدى، بۇل ادامداردىڭ ماقساتتى تالداۋىنىڭ جەمىسى جانە مىشۋرىن اعىمىنداعى عالمداردا وسى كوزقاراستى جاقىتايدى، — دەدى.

— ال، ساباقتاستار، — دەدى مۇعالىم. — مەنىڭ دە سىزدەرگە اشالاپ ايتپاقشى بولىپ وتىرعانىم جوعارىدا اسقار ساباقتاس ەبىر شاما تولىق كوز قاراستى ورتالعا قويدى، قازىرگى دۇنيەدە قويدىڭ 586 ەتۈرلى تۇقىمى بار. ول ەار ەتۈرلى كلىماتتىق ورتادا جاسايدى، قويدىڭ ارعى اتا تەگى ارگالىدان^① كەلىپ شىقتى دەگەندە ەبىز قازىبا دەرەكتەرگە نەگىزدەلىپ قورتىنىدىلاپ وتىرمىز. عىلمىي دەرەكتەر بارعان سايىن، مۇنىڭ دۇرىستىعىن دالەلدەي تۇسۇدە. قويدىڭ وسىنشالىقتى كوپ ەتۈرىنىڭ ساقتالۋىنداعى باستى سەبەپ ونىڭ كەلتەكە بىشىندەگى حروموسوما مەن گەننىڭ ناسىلگە قالۋى ارقىلى اتالىق انالىقتىڭ قاسىيەتىنىڭ ۇرپاققا جالعاساۋىندا. بۇندا، ۇزاق بارىستىلى كلىماتتىق ورتانىڭ تالداۋى جانە ادامنىڭ بەلگىلى ماقسات ۇشش تالداۋ، پارالاۋ،

^① قويدىڭ اتا تەگى — ارگالي، موڧلون، ارقار جانە جالدىس قوي سياقتى ەتۈرت ەتۈرلى تۈر. قىمىنان تارالعان دەلىندەي.

ناسىلىدەندىرۇ جۇمىستارى دا ناسىلىشلىكتە ماڭىزدى رول اتقارادى. مەيلى مەندىل، مورگەن اعمىندەلى عالمىدارنىڭ كوز قاراسى بولسىن، مەيلى مىشۇرىن اعمىندەلى عالمىدارنىڭ كوز قاراسى بولسىن بۇلاردى ئۆپ نەگىزىنەن ئېىر - بىرىنەن ئېىلپ، دارالاپ قارالمىغان ئجون، وىتكەنى، عىلىمدا تاپتىلىق بولمايدى. ول ادامزاتنىڭ ورتاق اقىل - پاراساتىنىڭ جەمىسى. عىلىم دامۇدى جەبەيتىن وندىرگىش كۈشكە جاتادى، ماسەلەن، كانادادا وسكەن ئېىدايدى ئېىزدىڭ ەلىمىز توپىراعىنا اكەلىپ ەكسە دە ئونىم بەرەدى، ال، گەرمانىيادا وسكەن سەمەنتال سىمىرىن شىنجياڭغا اكەلىپ وسىرسە دە ۇرپاق قالدىرىپ، ەت، ئسۇت بەرەدى. ئېىراق، بۇلاردىڭ ئوز ورنىندەلى بۇرىنقى قاسىيەتنى، ئونىمىن جاڭا ئېىر ورنىغا ئۆستىرەندە تولق بەرە الۇ - الماۋى زەرتتەۋگە ئىستى ماڭىزدى ئۆيىن. كلىماتتى پارىق، گەۋگرافىيالىق ورتا، ازىقتاندىرۇ شارى - جەلدايى، كەيىر جەدايلار دا ئاسىلىدىك جاقسارۋمەن ارتقا شەگىنۋىنە زور ئىپال جاساپ كەتەدى. كلىماتتىق وزگەرىسكە كۈندىگە ەلەن ايۋاناتتار ۇرپاق قالدىرىپ، ئومىرىن ساقىتايدى، كۈندىگە الماعانداردىڭ تۇقىمى قۇرىپ جوعالادى. الەمدە ەكىنشى رەتكى مۇز باسۇ ئاۋىرى باستالغان سول كۈپتەگەن ايۋانات تۇرلەرى قۇرىپ جوعالىپ، تەڭ سۇ شىندە كۈندىككەن كىت جانە كروكودىل، تىمساق سەكىلدى تۇرلەر عانا ئوز ومىرلەرىن ساقىتاپ قالا الدى. مۇنداي جەدايدى عىلىمدا ەۋلەتسىيا دەيدى. اسىلىندە، بار ئاسىلىدىڭ ئوز قاسىيەتنى ۇرپاىمىز تولىق قالدىرۇندا گەننىڭ جالغاسۇى ماڭىزدى رول اتقارادى. سىرتقى سەبەپ كەيدە وزگەرىستىڭ نەگىزىنە ئىپال جاسايدى، سىتتىق بەلدەۋلىكتە وسى جەمىستى، سۇتق رايوندارغا اكەلىپ ەگۈ ئۇششەن ەكى ارادەلى قوڭىر جاي بەلدەۋلىكتەردە ئېىرنەشە جىل كۈندىكتىرۇ بارىسىن باستان كەشىرتۇ قاجەت بولاتىن سىياقتى، ايۋاناتتاردى دا سۇتق رايوننان، سىتتىق بەلدەۋلىكتەگى ورنىندارغا تىكەلەي اپارسا ەت، ئسۇت، ئجون ونىمدەرىنە

ئىقپالى تىيەدى. ەندىكى ەبىر ماسەلە مەتس دەگەن ۇىم جونىندەگى تۇسىنىك.

جوعارىدا ەناسىل دەگەن ماسەلەنى ايتۇدىك نەگىزگى ماقساتى مالدىك جاقسى ەناسىلىن ساقىاپ قالۇ ۇشىن بولىپ وتىر. ەكى جاقسى ەناسىلدى تۇقىمدى ەبىر - بىرىنە بۇدانداستىرۇ ارقىلى تۇعان ۇرپاق مەتس نەمەسە بۇدان دەپ اتالىپ ۇجۇر. ادەتتە، كوبرەك قولدانىلاتىن بۇدانداستىرۇ ەناسىلى — سىڭىرە بۇدانداستىرۇ، وندىرە بۇدانداستىرۇ، قان شاتىستىرا بۇدانداستىرۇ ەناسىلىنە بولىنەدى. بۇدانداستىرۇدىك ماقساتى، بىرىنىشەن، بەلگىلى ەبىر تۇقىمنىك وندىرىستىك قاسىيەتىن جاقسارتۇ، جوعارى ەونىم بەرە الاتىن مالدىك جاڭا تۇقىمى، جاڭا توبىن مولايىتادى، ەكىنىشەن، بۇدان الۇ ارقىلى ومىرشەڭدىگى كۇشتى، وندىرىستىك قاسىيەتى جوعارى، ەونىمدى ۇرپاقتى جاسايدى.

— بۇگىنگى لەكىسىامىزداعى ايتپاقشى ۇشىنىشى ماسەلە ناسىلشلىكتەگى ەك شەشۇشى ماسەلە پايدا بولغان كولدەنەك شاتىستىرۇ نەمەسە قان تۇراقتاندىرۇ جونىندەگى ۇىم.

مالدى بۇدانداستىرۇ ارقىلى مەتس پايدا بولغان سولك ونىك بەرەتىن ەونىمى ەبىز ويلاعان ماقساتقا جەتكەن كەزدە، ونى كولدەنەك شاتىستىرۇ ارقىلى قاننى تۇراقتاندىرىپ الۇ كەرەك. ويتپەگەندە، مەتستىك قاسىيەتىنىك ۇرپاققا قالۇ تۇراقتى بولمايدى، ەبىراق، ناقتى ەوندىرىس امالياتىندا قان تۇراقتاندىرۇ بارسىن جۇزەگە اسىرۇ ەبىرشاما قىينعا سوعادى، ويتكەنى، وعان قاجەتتى ۇاقت وتە ۇزاق، ۇساق مالدا ۇش بۇنى نەمەسە ەتورت بۇنى مەتستى كولدەنەك شاتىستىرۇ ارقىلى تازا قاندى مال الۇ ماقساتىنا جەتپەك بولسا وعان 12 ~ 15 جىل ۇاقت قاجەت. تارىختا انگلىيا تازا قاندى جىلقىسىن تۇدىرۇ ۇشىن عالمىدار 100 جىلعا جۇىق ۇاقت جۇمىساعان دەلىنەدى. ەبىر تەحنىكتىك ەبىر وندىرىس ورنىندا وسىنشا ۇزاق ۇاقت وتەۋى دە مۇمكىن ەمەس، سوندىقتان، ەناسىلشلىك

قىزمەتىن وڭالتۇغا تۇرا كەلەدى، وكىنەرلىگى ءبىزدىڭ ەلىمىزدە ناسىلدەرگە، مالعا ارحيو تۇرعىزۇ قىزمەتى جاقسى سىتەلمەي كەلەدى. مال شارۋاشىلىعىندا ناسىلشلىك قىزمەتى تەك ارحيوگە سۈيەنىپ جالعاستىرۇعا تۇرا كەلەدى، مال شارۋاشىلىعىندا ناسىلشلىك قىزمەتى جاقسى سىتەۋ ءۇشىن، مۇقياتتىقپەن جاپالى جۇمىس سىتەۋ، بۇدانداستىرۇ ارقىلى قول جەتكىزگەن مەتىستىڭ ونمىدىلىگىن كلىماتتىق ورتالعا كونمىدىلىگىن دەرەزىندە تەكسەرىپ وتىر، قاي بۇنىغا جەتكەندە ونىڭ ونمىدىلىگى ءبىزدىڭ ويلاعان ماقساتىمىزداعىداي بولسا نەمەسە سوعان جاقىنداسا سول بۇنىنان ونىڭ قاندىن دەرەۋ تۇراقتاندىرىپ الۇ جانە ماقساتسىز مەتىستەندىرۋمەن مال ءناسىلىن ناشارلاۋدان ساقتاندىرۇ كەرەك. كولدەنەڭ شاتىستىرۇ باسقشى جاپالى قىزمەت رۇخىن سونداي - اق، عىلمى پوزىتسىيا دا مۇقيات تەكسەرىپ - زەرتتەۋدى قاجەت ەتەدى. ماقساتپەن ءبىر ورىندا بەلگىلى ءبىر ناسىلشلىك قىزمەتى جولعا قويىلسا، ءار جىلعى مەتىس ۇرپاعىنىڭ كلىماتقا كونمىدىلىگىن، ءتول بەرۋ جانە ەت، ءسۈت، ءجۇن سىياقتى ونمىدەرىن دەرەزىندە تەكسەرىپ، قورىتىندىلاۋ كەرەك. ماقساتسىز سىتەلگەن جۇمىستان ءوندىرىستى ارتقا شەگىندىرۇ، ويرانداۋ جالعايى تۇلادى. ءارقانداي كەزدە، جالعاىدىق پەن جاساندىلىق عىلمىلىقپەن وتاسپايدى، جوعارىداي ماسەلەردى بۇدان كەيىنگى ءوندىرىس امالياتىندا پايداسى تىسە دەگەن ۇمىتپەن ورتالعا قويىپ وتىرمىن، — دەپ ۇستاز لەكسىاسىن اياقناتتى. بۇل تۇجرىمداردىڭ ورتالعا قويىلىپ، ءبىزدىڭ ەستەلىك جازعانىمىزعا 40 جىلدىن ارتىق ۋاقىت ءوتتى. ءبىراق، قازىرگى ءوندىرىس امالياتى بارعان سايىن، ۇستاز كوزقاراسىنىڭ دۇرىستىعىن دالەلدەي تۇسۇدە. ال، مەن «ۇستاز ادام جاننىڭ يىنجەنەرى» دەگەن ويدىڭ جەتەگىندە وسى روماندى باستاۋ الدىندا ۇستازدارىمدى ەسكە الىپ وتىرمىن.

ءساۋىردىڭ سوڭعى كۇندەرىنىڭ بىرىندە ءۇستىن اق شاتىرمەن

جاپقان «ازاتتىق» ماركالى ماشىنا ۈرمىجىدەن تەگەنە قۇيرىقتى قويدىڭ مەكەنى التايغا بەت الپ جولغا شىقتى. ويىن - كۈلكىمەن كوڭىلىدى جۇرگەندە جولدېڭ اللىستىعى دا بىلىنەدى. سۇق كۈنى ويلى - قىرلى جولدا ءبىر قالپتا جۇرگەن ماشىنا ءتورتىنشى كۈنى كەشتە قۇرايتىنىڭ دەڭىنە كەلىپ جەتتى. ءساۋىردىڭ جونسىنا تۈيلىگەن ورقاش - ورقاش بۇلت، قاراڭغى ۋىيىرلە كەلە قاتتى بۇرقاسىن قارمەن وڭدى - سولدى شاپالاقىپ، تۈنمەن سوققان قارلى بوران، جول اتىزدارىن تۈگەل بىتەپ تاستادى. اتالۋى قۇرايتى دەڭى دەلىنگەنمەن، ول كەزدە بۇل جەردە ەكى اۋىزدى جاتاق ءۋىيى عانا بار شلىمەن ورس بولاتىن. ەكى ماشىنا مەن كەلگەن قالىڭ وقۇشى بۇل ۋىگە سىيىپ جاتۋى مۇمكىن مەس ەدى. سوندىقتان، جۇگىمىزدى قاتارلاپ ءتىزىپ تىك وتىرىپ تاڭدى دا اتقىزدىق، تاڭغا جۇق ءبىر ءسات قالغىپ، كىرىپك ايقاستىردىق، تاڭىرتەڭگى تاماقتى شكەن سولڭ، ايدار مۇعالىم وقۇشلاردى جىنادى دا:

— بوران باسلىغانشا جول ءجۇرۋ مۇمكىنشلىگى بولاتىن مەس، بۇرىشىنغا جەتە الماي دالادا تۈنەسەك ءۈسىپ قالارىسىڭدار، سوندىقتان، الدىڭعى جاققان ماشىنا كەلۋىن توسايىق. تۈسكە دەيىن جاقىن كۈلەمدە قونىستانعان باقتاشلاردى ارالاپ، احوال ۇعىسىپ، شاي - شالاق ءشىپ قايتۇلارىڭا بولادى. ءبىراق، تىم ۇزاپ كەتپەڭدەر، ءتورت ساعات شىندە قايتا جىنالاسىڭدار، — دەپ ۇقتىردى. ەرىگىپ وتىرعانىمىزدان ءبولىنىپ - ءبولىنىپ بىتەراي جونەلىدىك. ءبىر گرۇپپاداعى بىرنەشەۋىمىز ءبىر - ەكى قىر اسقان سولڭ الدىمىزداعى ۇلكەن سار وپاتتان ءبىر قورا قىزىل كۈرەڭ قوي جايغان، كىيىمى سىرت قارلغاندا ئىشام، جۇپىنىلاۋ كورىنگەنمەن، كوك تىرىكەمەن قايتاپ تۈيە جابالىسىنان تىگىلگەن كۈيى كىگەن 16 ~ 17 جاستارداعى باقتاشى قىز بالا كەزىگە كەتتى. ول ءبىر قورا قويدى شىرىق ءىرىپ تۇر. قوي شەتىندە ۇلكەن كۈرەڭ ساۋلىق قار ۇستىمەن جاڭا تۇعان قوزىسىنىڭ